

Ю. В. Олійник

Державний архів Хмельницької області

СТВОРЕННЯ ОРГАНІВ УКРАЇНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ОКРУЗІ «ВОЛИНЬ-ПОДІЛЛЯ» В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У статті розглядається створення фракціями ОУН в роки нацистської окупації на території генеральної округи «Волинь-Поділля» власної адміністративної вертикалі.

Ключові слова: генеральна округа «Волинь-Поділля», Організація українських націоналістів, похідні групи.

Під час нацистської окупації території сучасних Хмельницької, Рівненської та Волинської областей, які з 1941 по 1944 роки входили до складу генеральної округи «Волинь-Поділля» Організацією українських націоналістів вибудовувалася власна адміністративна вертикаль.

Створення органів української адміністрації на підконтрольних упівням територіях генеральної округи досліджувалося науковцями В. Ковальчуком [1], І. Марчуком [2], В. Косиком [3], В. Сергійчуком [4], В. Шевчуком [5], Я. Шашкевичем [6] в контексті з іншими питаннями – налагодження господарського життя, соціальної та гуманітарної сфери тощо.

Тому, використовуючи напрацювання дослідників та архівні джерела, розглянемо створення ОУН органів української адміністрації в генеральній округі «Волинь-Поділля» в роки нацистської окупації.

З початком німецько-радянської війни з ініціативи фракцій ОУН на території генеральної округи почали створюватися органи української адміністрації. Особливо активно в цьому плані роботу вела бандерівська фракція. Слід зазначити, що ОУН (б) формування органів цивільної адміністрації розпочала нелегально ще до війни. Так, І. Климів, провідник ОУН (б) на теренах України, ще у травні 1941 р. віддав розпорядження про призначення в кожній області обласних революційних проводів, керівників галузей народного господарства та правоохоронних органів у складі: голови обласного управління військового коменданта, коменданта поліції, керівників народної освіти, транспорту, обласної господарської управи тощо. На рівні районів владу формували районні українські революційні проводи. За місяць до війни, політичні керівники ОУН (б) сформували низові органи влади на території Західної України та в деяких регіонах Центральної України. Створена адміністративна вертикаль діяла нелегально, очікуючи слушного моменту для легалізації. Про її існування та роботу засвідчують донесення органів НКВС Волинської, Львівської, Рівненської та Тернопільської областей. Лише в Рівненській області, за оперативними даними міліцейських структур, на нелегальному становищі перебували 159 осіб. Національному впливу найбільше були піддані бідняцькі та середняцькі верстви. Як зазначалось в одному із донесень, «...у результаті такої роботи бідняки і середняки стали надійним знаряддям в руках ОУНівців, сліпо виконуючи їх бажання» [7, с.194]. Працівники НКВС активно проводили заходи з ліквідації підпілля. Станом на 17 червня 1941 р. у західних областях України було заарештовано 2215 діячів ОУНівського підпілля та ще 775 ліквідовано [8, с.194].

З початком війни діяльність націоналістичного підпілля активізувалася. Підпілляники захоплювали населені пункти та ліквідовували в них радянські ор-

гани влади. Так, 24-25 червня 1941 р. було захоплено та утримано до приходу німецьких військ м. Берестечко (Волинська область) та м. Вербу (Рівненська область) [9, с.193]. Під час взяття останнього, ОУНівці знищили 50 працівників НКВС [10, с.193]. Бандерівське підпілля розпочало у червні-липпі активні дії проти відступаючих підрозділів Червоної армії. В переважній більшості випадків члени боївок займалися роззброєнням деморалізованих червоноармійців. Однак, у деяких районах спалахували жорстокі бої. Так, за оволодіння м. Дубно бандерівці билися впродовж трьох діб, а в бою за м. Красне, відступаючи червоноармійські підрозділи втратили 40 бійців [11, с.193].

Після проголошення 30 червня 1941 р. Акту незалежності України розпочався процес легалізації та створення фракціями ОУН підконтрольних їм органів влади. Зазначений акт позитивно сприйняло українське населення Волині. 27 липня цього ж року в м. Рівному, на площі Старого замку, відбулося свято Української державності, на яке зібралось понад 10 тис. осіб. Подібні заходи відбулися в інших містах регіону, зокрема, у Здолбунові, де на святкову маніфестацію зібралось майже 10 тис. осіб [12, арк.7-7зв].

Формування українських органів влади та підтримання Акту незалежності обговорювалось на сходах у населених пунктах генеральної округи. Ідея створення власних національних, а не на в'язаних більшовиками чи німцями, органів влади викликала патріотичне піднесення у населення округи. Підтвердженням слугують, зокрема, протоколи зборів мешканців населених пунктів Рівненщини, на яких найголовнішим питанням була організація українських національних органів сільської влади [13, арк.5]. Громадські зібрання відзначалися високою явкою, присутністю представників влади вищого рівня, жителів сусідніх сіл, духовенства та референтів націоналістичного підпілля. Так, у виборах національних органів сільської влади у с. Тинна (Рівненщина) взяли участь 260 осіб; с. Городок – 350, с. Пегоска (Рівненщина) – 80 осіб [14, арк.2]. Збори розпочиналися зі співу національного гімну, вшанування полеглих героїв за незалежну Україну.

Подібні процеси проходили і в інших регіонах. Так, у Славутському районі населення сіл Вульки, Стригани, Ріпище, Барбарівки, Жукова та десятка інших упродовж липня 1941 р. обирали органи місцевого самоуправління [15, арк.25]. На збори с. Лисичне прибули 285 осіб, с. Улашанівки – 148 осіб, с. Кривин – 547 осіб [16, арк.26].

Створювати підконтрольні органи влади націоналістичним силам допомагали похідні групи. Завдяки їх наполегливій роботі на території Західної України було створено 137 районних управ із 200 наявних та обласні управи у Луцьку, Рівному, Кам'янці-Подільському тощо [17, с.7]. За підрахунками В. Шайкан, у межах України націоналістичним структурам вдалося створити власні адміністрації в 213 районах [18, с.496].

На території Кам'янець-Подільської області українські органи влади створювали та легалізували члени похідної групи «Південь» чисельністю від 2 до 3 тис. осіб. Вони просувалися за маршрутом Тернопіль – Проскурів – Летичів – Вінниця – Умань – Дніпропетровськ. Член цієї похідної групи полковник М. Чарторийський згодом згадував: «...Окружними дорогами та доріжками добрались до Летичева.... З Летичева я порозилав друзів до навколишніх сіл і містечок Росохит, Костянтинова, Хмільника, Вовковинець, Меджибожа, Лисогірки та інших. Скрізь по селах влаштовували збори громадян і впорядковували громадсько-управлінське життя» [19, с.39].

За даними звітів референтів ОУН, на 22 липня 1941 р. 80% населення північно-західного регіону України позитивно сприйняло діяльність українських націоналістів, зокрема щодо створення місцевих органів влади [20, с.49].

Створювана націоналістами адміністративна вертикаль передбачала наявність органів влади: на рівні сіл – громадських управ, які працювали у складі голови, секретаря та 5 членів; міст – міських, районів – районних управ, а в колишніх повітових центрах – окружних управ (експозитур). Зокрема, у Волинській області було створено 6 експозитур, яким підпорядковувалось від 3 до 9 районів [21, с.112]. Так, Волинській обласній управі підпорядковувались Володимирський, Горохівський, Ковельський, Камінь-Каширський та Любомльський райони [22, арк.10]. Голови обласних управ, яких назначали зверху, у свою чергу затверджували керівників районних, міських, окружних управ та їх заступників [23, с.115].

Слід зазначити, що для зручності в управлінні націоналістами були збережені межі районів, визначені ще за радянської влади. У таких містах як Луцьк, Ковель, Володимир діяли також міські управи, які підпорядковувалися безпосередньо обласній управі [24, с.115].

Органи української влади працювали у такому режимі: з 8⁰⁰ до 16³⁰, з перервою на обід з 12³⁰ до 13⁰⁰, тобто їх робочий день тривав 8 годин [25, с.115].

Меншою підтримкою в генеральній окрузі користувалися мельниківці. Керівник крайової езекутиви ОУН (м) на Волині Богдан Косаренко причинами низької активності своєї сили називає опанування цієї території бандерівцями та незначною кількістю місцевих кадрів. У східних гебітах ОУН (м) створила адміністративні органи лише в м. Проскуріві та однойменному районі [26, с.3].

Безлад у роботу органів української влади внесло послання митрополита Шейгицького від 10 серпня 1941 р. «Про організацію парохонії (влади на місцях)» [27, арк.9]. Керівник УГКЦ закликав духовенство організувати місцеву адміністрацію, надаючи священникам право призначати керівників громад і начальників поліції. Як свідчать факти, закріпитися сформованим національним органом влади не вдалося. Вже восени 1941 р. гітлерівці ліквідували більшість органів української адміністрації, створеної з ініціативи оунівців. На території Рівненської та Волинської областей офіційна передача влади німецькій цивільній адміністрації відбулася 6 вересня 1941 р. [28, арк.64].

Заново відроджувати власні адміністративні органи управління ОУНівці розпочали після опанування їх військовими підрозділами низки територій генеральної округи. З цієї метою головний командир УПА Р. Клячківський видав наказ №7 від 27 серпня 1943 р., за яким належало врегулювати життя громадян [29, с.82]. На звільнених від німецької цивільної влади теренах створювалися дві гілки органів влади: виконавчі – управи та дорадчі – ради. Загалом бандерівська вертикаль охоплювала сільські, міські, районні, повітові та обласні ради й управи. Міські органи влади, у залежності від чисельності населення міст, їх економічного потенціалу та географічного розташування, підпорядковувались районним, окружним, обласним управам або безпосередньо Міністерству внутрішніх справ [30, с.83].

Сільські та міські ради формувалися через вибори до них представників місцевого населення. Бути обраними до міських та сільських рад могли лише особи, які досягли 21-річного віку та постійно проживали у даній місцевості. Те ж саме стосувалося районних рад. Депутатів до окружних рад обирали районні та міські ради, до обласної ради обирали депутатів міські та окружні ради. Чисельність рад коливалася від 12 до 60 осіб [31, с.84].

Керівники виконавчих органів влади були одночасно і керівниками рад. Голів сільських, міських і районних управ обирали з місцевих жителів, яким виповнилося щонайменше 21 рік. Очільників окружних і міських управ, у разі їх підпорядкування обласній управі, призначав обласний голова. У випадку підпорядкування цих структур Міністерству внутрішніх справ чи Раді Міністрів (РМ), їх керівництво починалося міністром або головою РМ [32, с.84].

Таким чином, на теренах генеральної округи підрозділам УПА вдалося сформувати значну кількість адміністративних органів. Зокрема, в надрайоні «Долина» – 140 сільських, дві міських і 6 районних управ; у «Лісовій пісні» – 865 сільських, одну міську та 3 районних; у Ковельському і Голобненському районах цивільні органи управління ОУН діяли у 80% населених пунктах; Манівецькому – 60%; Шацькому, Любомльському та Любимівському – 20%; Рагнівському і Камінь-Каширському – 60-70%; Сарненському районі сільські управи працювали в 15 селах; Костопільському – у всіх населених пунктах без винятку.

Список використаних джерел:

1. Ковальчук В. Діяльність ОУН (б) і запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941-1944 рр.) / В. Ковальчук. – Торонто ; Львів : Вид-во «Літопис УПА», 2006. – 500 с.
2. Марчук І. Воєнна округа (група) «Турів» (виникнення і еволюція) / І. Марчук // Воля і Батьківщина. – 1997. – №3. – С. 39-43.
3. Косик В. Українська Повстанська Армія / В. Косик // Визвольний шлях. – 1992. – №10. – С. 156-166.
4. Сергійчук В. Якими були ми «коллаборантами», або майже за Шевченком самі ж кажемо – «ми-моголи...» / В. Сергійчук // Сучасність. – 2001. – №3. – С. 71-84.
5. Шевчук В. Українська Повстанська Армія / В. Шевчук // Політика і час. – 1991. – №11. – С. 78-94.
6. Шашкевич Я. Чи відкриються невідомі сторінки історії УПА / Я. Шашкевич // Сучасність. – 1992. – №2. – С. 98-100.
7. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940-1950) : зб. док. / [редкол.: С. Богунов, С. Кокін (співголова), В. Сергійчук (співголова) та ін.]. – К. : ІІІ Сергійчук М.І., 2007. – Т. 1. – 640 с.
8. Там само.
9. Чуев С. Украинский легион / С. Чуев – М. : Яуза, 2006. – 544 с.
10. Там само.
11. Там само.
12. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України), ф.3676, оп.4, спр.475. – Т. 1, 1023 арк.
13. Державний архів Рівненської області, ф.Р-52. оп.1, спр.6, 16 арк.
14. Там само.
15. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-430, оп.1, спр.4, 122 арк.
16. Там само.
17. Патриляк І. До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України / І. Патриляк // Укр. іст. журн. – 2004. – №5. – С. 81-95.
18. Шайкан В.О. Спроби легалізації органів української адміністрації, створених на початковому етапі війни з ініціативи ОУН (б) і ОУН (м) / В.О. Шайкан // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. статей. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 2005. – Вип. 9, ч. 2. – С. 492-499.
19. Володимирів Б. Легенда для нових борців / Б. Володимирів. – Летичів : НВФ «Синтез», 2006. – 76 с.
20. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Невідомі документи і матеріали / В. Сергійчук. – К. : Дніпро, 1996. – 494 с.
21. Там само.
22. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), ф.Р-2, оп.2, спр.1, 67 арк.
23. Сергійчук В. Український здви́г: Волинь 1939-1945 / В. Сергійчук – К. : Укр. видавн. спілка, 2005. – 840 с.

24. Там само.
25. Там само.
26. Ткачук І. Вони боролися за вільну Україну / І. Ткачук // Подільські вісті. – 2004. – 14 груд. – С. 3.
27. ЦДАВО України, ф.3833, оп.1, спр.15. – 95 арк.
28. ДАВО, ф.Р-2, оп.2, спр.1. – 67 арк.
29. Пагирляк І. До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України / І. Пагирляк // Укр. іст. журн. – 2004. – №5. – С. 81-95.
30. Там само.
31. Там само.
32. Там само.

The article focuses on the creation of own administrative structures by UN factions during the Nazi occupation on the territory of the basic district «Volyn-Podillia».

Key words: basic district «Volyn-Podillia», Organization of Ukrainian Nationalists, derivative groups.

Отримано: 22.11.2016 р.

УДК 32(477)(091)

Г. Б. Вонсович

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

КОНЦЕПТ «ДЕРЖАВА» У ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ОУН

У статті проаналізовано зміст, сутність та роль для майбутнього державного устрою політичного концепту «держави»; розкриті основні підходи щодо розуміння зазначеного концепту; зазначено, що розуміння суті держави націоналістами йшло в річищі теорій патерналізму; акцентовано увагу на аксіологічних аспектах формування державотворчого світогляду.

Ключові слова: націоналізм, політична думка, ідеологія українського націоналізму, політична теорія, держава, ОУН.

Тривала державна і громадянська діяльність, якій присвятив себе І. Огієнко, сприяла формуванню власного бачення творення засад самостійної, суверенної української держави. Зокрема, він зазначав, що «найголовніша і найсвятіша Ідея Українського Народу, від довгих віків унаслідувана, це: Незалежна Українська Держава» [1, с.5]. Тому не випадково носіями ідеї національної, соборної, суверенної держави Україна стали представники визвольних змагань.

Проблемі місця і ролі держави в ідеології українського націоналізму присвячено ряд праць як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників: істориків, етнологів, політологів. Це стосується, зокрема, досліджень Я. Дашкевича, В. Маркуся, П. Мірчука, С. Мечніка, Я. Гайваса, О. Бойдуника, О. Мотіля, Т. Кузьо, Т. Андрусіяка, К. Бондаренка, В. В'ятровича, А. Рибак та ін. Автори досліджень, по-різному підходячи до предмету теоретизування, відзначають вмотивованість постановки питання та способи його вирішення. Нас цікавитиме ретроспекція на державу як політичний інститут представників різних течій ОУН із врахуванням можливих ідейно-світоглядних відтінків, тональностей, які були наявними в українському націоналізмі міжвоєнного і повоєнного періоду.

Актуальність зазначеної проблеми полягає в тому, що, по-перше, концепт розглядається нами у аксіологічному контексті, запропонованим теоретиками